

Қартабаева Е.Т.
Ежелгі сақтардың этникалық тарихы жайында

Түркі халықтарының этникалық тарихын зерттегенде әлі күнге дейін шешімін таппай отырған мәселелердің қатарына сақтардың этникалық негізі, яғни шығу тегі мәселесі жатады. Орталық Еуразияның этникалық тарихын зерттеуші көпшілік ғалымдардың көрсетуі бойынша аймақтағы ең ерте, яғни қола дәуірінде өмір сүрген этникалық бірлестіктер үндіеуропалықтар болған. Қазіргі лингвистикалық зерттеулер де Орталық Азияның ең ежелгі халқы – сақтардың үндіеуропалық тіл тобына жататындығын көрсетуде. Бұл мәселе арийлер мәселесімен тығыз байланысты болғандықтан біржолата тығырыққа тіреліп отыр. Ғылымда әлі күнге дейін үстем болып отырған еуропацентристік бағыт өкілдері арийлер тек еуропалық нәсіл болуы тиіс деп басыбүтін шешіп қойғандықтан, ғылымдағы басқа көзқарастардың ешқайсысы мойындалмай отыр. Алайда, еуропацентризмнің ғылымдағы осы диктатына қарамастан соңғы жылдары түркітанушылар арасында, арийлер мәселесіне қатысты және сақтардың түркілік тегін негіздейтін зерттеулер пайда бола бастады. Мақалада осы мәселе деректер мен арнайы зерттеулер негізінде қарастырылады.

Түйін сөздер: Еуразия, этникалық үдерістер, арийлер, сақтар, түркілер, Ригведа, Авеста.

Kartabayeva E.T.
About the ethnicity of the ancient Saks

For controversial issues in science, in which is still being heated debate is the problem of the ethnicity of the Saks, that is, of their ethnic origin. According to most scholars, the earliest ethnic associations were Indo-Europeans. Modern linguistic studies also confirm Saks belongs to the Indo-European language family. Since this problem is related to issues with the Aryan, all at an impasse. The dominant so far in the world of science centrists Europe once and for all decided that the arias should be a European race. For this reason, different views on this issue are not recognized. Nevertheless, despite such dictates from Eurocentrism, recently began to appear in the science research, which is considered the new Aryan issues and settle Turkic roots of the ancient Saks. In this paper the problem is studied by analyzing the sources and special papers.

Key words: Eurasia, ethnic processes, Darius, Saks, Turks Rigveda, Avesta.

Қартабаева Е.Т.
Об этнической истории древних саков

К спорным проблемам в науке, по которым до сих пор ведутся горячие дискуссии, относится проблема о этнической принадлежности саков, то есть об их этническом происхождении. По мнению большинства ученых самые ранние этнические объединения были индоевропейцами. Современные лингвистические исследования тоже подтверждают принадлежность саков к индоевропейской языковой семье. Так как данная проблема связана с с арийской проблематикой, вовсе зашла в тупик. Господствующие до сих пор в мировой науке европацентристы раз и навсегда решили, что арий должны быть европейской расой. По этой причине иные взгляды на эту проблему не признаются. Тем не менее, несмотря на такой диктат со стороны европацентризма, в последнее время в науке стали появляться исследования, в которых по-новому рассматривается арийская проблематика и обосновываются тюркские корни древних саков. В данной статье эта проблема изучается на основе анализа источников и специальных работ.

Ключевые слова: Евразия, этнические процессы, арий, саки, тюрки Ригведа, Авеста.

ЕЖЕЛГІ САҚТАРДЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ ТАРИХЫ ЖАЙЫНДА

Еуропацентристік ғалымдар арийлер мәселесіне қатысты өз зерттеулерінде лингвистердің арийлік жазба мәтіндерді талдау қорытындыларын негізге алады. Б.з.д. II мыңжылдықтың ортасында Иран мен Үндістанды жаулап алған арийлердің жазба деректері, атап айтқанда үнділік Ригведа мен ирандық Авеста мәтіндерін лингвистикалық талдау алғаш рет XIX ғасырда жасалған болатын, талдаудың нәтижесінде бұл мәтіндердің тілі үндіеуропалық тіл тобына жатады деген қорытынды жасалды.

Оның үстіне, XX ғ. 60-жж. кеңес археологтары мен лингвистері арасында үндіирандықтардың б.з.д. II мыңж. екінші жартысында Еділден шығысқа қарай жатқан далалы аймақта мекен еткендігі және олардың Андронов мәдениетінің өкілдері болғандығы жөнінде гипотеза орнықты [1-2]. Бұл гипотезаға сәйкес, бұған дейін Донның төменгі ағысында мекендеген Абашев және Палтавин мәдениеттерін ұстанушылар [3, 20-23] Еділ бассейніне келіп қоныстанып, жергілікті тайпалармен ассимиляцияға түседі [4, 51-52 бб.], осының нәтижесінде Еділ мен оңтүстік-шығыс Оралға дейінгі аймақта жаңа археологиялық кешендер пайда болады, солардың бірі андронов мәдениетінің Жаңақұмақ кешені болып табылады деген қорытынды жасалды. Осыған қарап К.Ф. Смирнов пен Е.Е. Кузьмин, андронов мәдениеті батыстың ықпалымен қалыптасты деген қорытындыға келеді [4, 52 б.]. Андронов мәдениетін үндіирандық тайпалардың ұстанғаны жөнінде басқа да тарихшылар көрсетеді. Мұндай пікірді алғаш айтқан С.П. Толстов [5, 59] болатын. А.Н. Бернштам да осы пікірді қолдай отырып, Үндістанды андронов мәдениетін ұстанушы арийлер жаулап алды деген қорытынды жасады [6, 19].

Археолог С.С. Черников андронов мәдениетінің өкілдері әртүрлі тілдерде сөйлейтін түрлі этностарға жатуы мүмкін деген қорытынды жасады [7, 112 б.]. Алайда оның көзқарасы еуропацентристік теорияны жақтаушыларға ұнамады, өйткені олардың нәсілшілдік теориясы бойынша үндіеуропалық тілдер жүйесіне кіретін халықтар нәсілдік жағынан да, мәдени жағынан да біртұтас, яғни еуропалықтар болуға тиіс еді.

Алайда, археологиялық зерттеулер андронов мәдениетінің тілі жөнінде еш мәлімет бере алмайды, ол тек бұл мәдениеттің шаруашылығы, тұрмысы туралы ғана айта алады. Сондықтан

да еуропацентристердің пікірі әлі де болжам (гипотеза) күйінде қалып қойып отыр, өйткені оны нақты әрі толық дәлелдеуге айғақтар (жазба деректер) жетіспейді.

Еуропацентризмнің нәсілшілдігін кеңес ғалымдары өз кезінде сынға алған болатын, бірақ іс жүзінде бұл құбылыстың отаршылдық мәні көлеңкеде қалып қойды. «Ресей мемлекетінің IV Иваннан (Қаһарлы) басталған шығыс бағытындағы отарлаушылық саясатын еске түсіретін болсақ еуропацентризмнің бұл теориясы кеңестерге де жағымды болғанын түсіну қиын емес» [8, 192 б.].

Еуропацентризмнің осындай үстемдігіне қарамастан ғылымда соңғы кезде там-тұмдап болса да сақтардың түркілік тегі туралы пікірлер айтыла бастады (А. Асқаров, О. Исмағұлов, М. Исхахов, З. Гасанов). Бұл тарихшылар арийлік мәтіндердің лингвистикалық жағына емес, мәтіндерде сипатталған арийлердің мәдениеті, шаруашылығы, тұрмыс-тіршілігіне баса назар аударады. Мәтіндерге сенсек, арийлер малшылар болған, үндіран құдайларына «кең байтақ жайылымдардың қожалары», «тамаша сәйгүліктер жіберушілер» деген эпитеттер беріледі; құдайларға жалбарынғанда олардан «көкорай жайылымдарды, жылқы мен бұқаларды көптеп беруін сұрайды»; құдайларға жылқыларды, бұқа мен қойларды құрбандыққа шалып отырған; құдайлар атты арбада суреттеледі; жасампаз-құдай Тваштар арбаны алғаш жасаушы деп көрсетіледі.

Лингвистикалық зерттеудің бұл қорытындыларын Еуразия далаларында жүргізілген археологиялық зерттеулер де айғақтайды. Археологтар арийлердің археологиялық белгілерін анықтады: біріншіден, қайтыс болған арийліктің бейітіне, оның қоғамдағы орнына қарай биік қорған орнатылады; екіншіден, арийліктің мәйіті қорғанның орталық бөлігінде жерлеу заттарымен және тиісті жауынгерлік сауыт-саймандарымен бірге орналасады; үшіншіден, арийліктің бейітіне оның өлтірілген жылқылары бірге қойылады; төртіншіден бейітке арийліктің әйелдерінің бірі өлтіріліп, қоса жерленеді, сонымен бірге алтын арба бірге жерленеді. Арийліктерге тән дәл осы белгілер олардың андронов мәдениетін ұстанушыларға жататындығын көрсетеді.

Оның үстіне, Ригведа мен Авестадан арийлердің географиялық орналасуы мен этникалық негіздері жөнінде де құнды мәліметтер алуға болады. Арийлердің этномәдени бірлестігіне туыстас бірқатар тайпалық құрылымдар кірген, атап айтқанда: арийлер, тұрлар, дахтар, сайримдер

және т.б. Тек б.з.д. I мыңжылдықтың ортасында Иранның әскери-саяси жағынан көтеріліп, әлемдік империяға айналуынан кейін ғана Иран өзін Тұранға қарсы қоя бастады. Л.Н. Гумилевтің көрсетуі бойынша: «Иран мен Тұранды туыстас арий тайпалары мекендеді. Олар нәсілі мен тілі бойынша емес, діні бойынша ажырады... Ежелгі құдайларына табынуын жалғастыра берген арийлер тұрандықтар, ал Зарастураны жақтағандар ирандықтарға айналды. Осылайша Иран мен Тұранға бөліне басталды» [9, 57-58 бб.].

Авеста мен Ригведа мәтіндерінде арийлердің бастапқы атамекені жөнінде де құнды мәліметтер кездеседі, атап айтқанда бұл жердің мал мен жайылымға бай, Даития маңында екендігі айтылады. «Ол жақта он ай қыс, екі ай жаз, бұл (қыс) айларда су суық, жер суық, өсімдіктер қыстың ортасында суық, ол жақ қыстың нағыз ортасы; қыс аяқтала бастағанда онда су көп болады» (Вендидад, 1 тарау) [10, 431 б.]. С.П. Толстов Даития Амудария өзені болуы мүмкін деп қарастырды. А. Асқаров болса, ежелгі Хорезм қола дәуірінде «Арьянам Вайджидің» тек оңтүстік бөлігі болуы мүмкін деп есептейді [8, 192 б.].

Археологиялық мәліметтерге қарағанда, «Арьянам Вайджа» территориясы орасан зор аймақты алып жатқан, ол Қара теңіздің солтүстік, солтүстік-шығыс жағалауларынан Байкал өзеніне дейін созылып жатқан. Авестаға сенсек, оның солтүстік шекарасы славян ормандарымен шектеседі, дәл осы жерде қыс он айға созылады. Археологиялық зерттеулер бойынша осы мал шаруашылығына қолайлы далаларда б.з.д. II мыңжылдықтың бірінші жартысында көшпелі мал шаруашылығы негізінде жылқы өсіру дамиды. Ал жылқы өсіру жайылымдық шаруашылықтан көшпелі мал шаруашылығына өтуде маңызды фактор болып табылады. Бұл жағдай қоғамның әлеуметтік және экономикалық өмірінде түбегейлі өзгерістерге алып келді. Нәтижесінде мал шаруашылығымен айналысушы қауымдарда ірі жеке меншік пайда болды. Мал шаруашылығымен айналысушы қоғамда егіншілікке қарағанда мүлктік жіктеліс қарқындырақ жүретіні ғылымда белгілі жағдай. Интенсивті түрде дамып отырған көшпелі мал шаруашылығының қажеттіліктері үшін жайылымдарды үнемі кеңейту немесе жаңа жерлерді жаулап алып отыру талап етілді, мұның өзі қауым ішінде жауынгерлік жасақтың қалыптасуына алып келді. Қоғамның әлеуметтік өмірінде бұл салт атты жауынгерлер ерікті, тез қозғалысқа түсетін (мобилді) әскери топты құрды, олар ірі мал иелерінің тірегіне айналды. Авестада дәл осы салт аттылар және олардың

отбасы мүшелері «азаттар», яғни арийлер деп аталады. Сол кездегі қауымдық дәстүрге сәйкес, арийлердің жақындары мен тайпаластары да өздерін арийлерге жатқызды.

Сонымен, арийлердің бастапқы атамекені «арийлер жері», яғни «Арьянам Вайджа» бұл мал шаруашылығымен айналысуға қолайлы Ұлы дала, яғни Еуразия далалары болғаны анық. Мал шаруашылығы егіншілікке қарағанда рентабелді болғандықтан, тез баюға, мүліктік жіктеліске ықпал еткені жөнінде жоғарыда айтқан болатынбыз, яғни іс жүзінде ру-тайпалық қоғамнан алғашқы таптық қоғамға өту орын алды. Көшпелі мал шаруашылығының орнығуымен қауымдағы салтатты жауынгерлердің маңызы одан да бетер еселеп артып, кәсіби жауынгерлерді тәрбиелеу тіпті ең маңызды іске айналды деуге болады. Даланың көшпелі тайпалары өз балаларын ерте жастан әскери іске баулып отырды. Дәстүрлерге адал болу рухында тәрбиелеу түркі тілді тайпаларға ежелден тән болғаны белгілі. Жас түріктер үшін ержүректіктілік, қайсарлық өмірлік қағидаға айналды. Ру-тайпалық қатынастардан еретаптық қатынастарға өту дәуірінде қалыптасқан осы жауынгерлік рух, соңғы нәтижеде, жаулаушылық соғыстар малшаруашылығымен айналысушы тайпалардың баюының маңызды көзіне айналуына алып келді.

Дәл осы малшы тайпалардың салтатты жауынгерлері шынайы түрде еркіндікті сезінді, олар Кұдайдан басқа ешкімнің алдында тәуелді болу дегенді білмеді, өздерін экономикалық жағынан да, саяси жағынан да ерікті «азат-арий» сезінді. Бірте-бірте жас ұрпақты тәрбиелеу әрбір жас жауынгерді шынайы арий ретінде тәрбиелеуге саятын болды. Бұл дегеніміз, арийлер малшы тайпалар өміріндегі көшпелі кезеңнің дамуымен байланысты қалыптасқан элеуметтік құбылыс бола отырып, қоғамның ең белсенді, білімді бөлігі, енді қалыптасып келе жатқан еретаптық қоғамның ақсүйек тобын құрағанын көрсетеді [8, 193 б.].

Сонымен, өзбек ғалымы А. Асқаров алғаш болып ұсынып отырған осы концепция бойынша, «арийлер – бұл дала тұрғындарының ең бай, ақсүйек бөлігі, олар көшпелілердің әскери жоғарғы қабатын құрады. Ал этникалық жағынан олар ең ежелгі түркі тайпалары болып табылады» [11, 71 б.]. Академик А. Асқаров арийлердің түркі тілді болғандығы жөнінде ашық мәлімдеген алғашқы ғалым.

Арийлерді түркілермен байланыстырған екінші тарихшы З. Гасанов болды. Ол өзінің «Патшалық скифтер» атты монографиясында

жүйелі түрдегі салыстырмалы-тарихи талдау негізінде бір жағынан скифтердің этномәдени құндылықтарын, ал екінші жағынан, скифтердің көне түркілермен бірегейлігі мәселесін зерттеген болатын. Нәтижесінде, «...иранистердің тәсілінен ерекше, түркілік атрибуттар негізінде жасалған бірегейлікті анықтау көптеген сәйкестіктерді көрсетеді... дәл осы Алтай дәстүрі скиф шежірелеріндегі сюжеттердің алтайлық ата-баба культімен, ал скиф теологиялық образдары тәңірішілдікпен сәйкес келетіндігін анықтауға мүмкіндік береді» деген қорытынды жасайды [12, 17 б.].

Еуропацентризмге негізделген кеңес ғылымында «Авеста» мен «Ригведа» тілдері мен қазіргі еуропа тілдерінің жақындығы негізінде Ұлы дала халықтарының да, Орта Азия халықтарының да үндірандық тіл тобына жататындығы туралы көзқарас қалыптасқан болатын. Осының салдарынан үндіеуропалықтардың бастапқы атамекені Орал маңы жерлері, Орал жотасының оңтүстік-шығысы деп, ал арийлер тілінде сөйлеген халық дала тайпалары болды деген пікір орнықты. Еуразия далаларының жергілікті халқының ирантілді болғандығы жөніндегі қағида далалы аймақта түркітілді тайпаларға ешқандай орын қалдырмайды. Сондықтан да түркітілді тайпалардың атамекені ежелгі дәуірде тек таулы Алтаймен ғана шектелді, ал Еуразияның басқа барлық аймақтарын ирантілді халықтар мекендеді деген жалған пікір пайда болды.

Алайда, материалдық мәдениеті, антропологиялық келбеті бірегей болып келетін Ұлы дала тұрғындары тілдік жағынан қалайша мүлде бөлек болады. Сонда тек таулы Алтай тұрғындары ғана түркі тілінде сөйлеп, ал оларды қоршап жатқан аймақтардың халқы ирантілді болғаны ма?

Бұл мәселені шешуде бізге түркі жазба ескерткіштерінің таралу географиясы көп көмек береді деп ойлаймыз. Түркі руникалық ескерткіштерін алғаш болып зерттеген кеңестік түркітанушы ғалым Е.С. Малов былай деп жазады: «Түркілер бастапқыда қай жерде: шығыста – Орталық немесе Орта Азияда, Сібірде немесе батыста – оңтүстік орыс далаларында немесе Волга-Орал бассейнінде пайда болды, құрылды, өмір сүрді дегенге жауап бере алам ба, білмеймін. Тек б.з.д. бес ғасыр бұрын да, түркілер қазіргі тұрып жатқан жерлерінде және сол өмір салтымен (аз ғана өзгерістермен) тұрған» [13, 136 б.]. Алайда С.Е. Маловтың бұл пікірі «белгілі себептерге» байланысты назардан тыс қалып келді.

Тек түркітанушылар ғана емес, соғдытанушылардың ішінде де, соңғы кезде, Орталық Азияның түркі тайпалары Алтайдан келген келімсектер емес, олар Еуразияның кең байтақ далалы аймағының автохтонды халқы екенін мойындайтын ғалымдар шыға бастады. Осы орайда соғдытанушы М. Исхаковтың зерттеулері маңызды болып табылады. Ол көнетүркі жазба ескерткіштерінің таралу географиясы негізінде жасаған қорытындысы бойынша көнетүркі ескерткіштерінің көптеген жергілікті нұсқалары болғандығын айтады. Көнетүркі жазба ескерткіштері тек Орхон мен Енисейде ғана емес, сонымен бірге таулы Алтайда, Якутияда, Обь және Ертіс өзені бассейндерінде, Моңғолиядан Жетісуға дейін, Қазақстан далаларында, Талас аңғарында, Ферғана алқабында, Қашқадария оазисінде, Еділ бойында, Дон өзені бассейнінде, Солтүстік Кавказда, Кубань бассейнінде, Қырымда, Молдовада, Венгрия мен Болгарияда таралған. Мұның өзі ежелгі дәуірде түркілердің тарихи-мәдени, әлеуметтік-саяси кеңістігі барынша кең ауқымды территорияны қамтығандығын көрсетеді. Ежелгі дәуір мен орта ғасырларда түркі тілі тек таулы Алтайда, Сырдарияның орта және төменгі ағысында ғана емес, шығыста оның шекарасы Минусин ойпатына дейін тарады. Ежелгі дәуірде Ташкент оазисі, Қазақстанның бүкіл территориясы, Жетісу, Таулы Алтай, Оңтүстік Сібір және Шығыс Түркістан түркітілді халықтардың отаны болды.

Сонымен, көне түркі жазба ескерткіштерін зерттеудің қорытындылары түркі тайпалары ежелгі дәуір мен орта ғасырларда Еуразияның бүкіл орталық бөлігінің – шығыста Якутиядан батыста Дунайға дейін, солтүстікте қыпшақ даласынан оңтүстік Тұранға дейінгі жерлердің автохтонды халқы болғанын көрсетіп берді [14, 7-12 бб.]. Түркі мемлекеттілігінің қалыптасуында, әсіресе Қазақстан далалары, Төменгі Еділ бассейні, Оралдың оңтүстік-шығыс аймақтары, таулы Алтай, Шығыс Түркістан, Оңтүстік Сібір мен Моңғолия далалары маңызды рөл атқарды. Бүкіл Еуразия кеңістігінде, соның ішінде Орта Азия жерінде де түркілер, бұрынырақ келіп қоныстанған жергілікті түркі тайпаларына сүйене отырып өз билігін орнатты. Орта Азиядағы бұл полиэтникалық жағдай саяси үдерістерге кері ықпалын тигізе қойған жоқ (жалпы, ұлттар қалыптасқанға дейінгі кезеңдерде, яғни ежелгі дәуір мен орта ғасырларда этникалық ерекшелік қоғамдық-саяси дамуда маңызды рөл атқармаған тәрізді). Керісінше, автохтонды ирантілді халықтар – бактриялықтар, соғдылар, хорезмдік-

тер, Шаш пен ежелгі Ферғана тұрғындары түркі мемлекеттерінің қолдауына сүйене отырып, Ұлы Жібек жолы бойымен саудасын жүргізіп, халықаралық байланыстарын дамытып отырған. Соңғы нәтижеде түркі-соғды синтезінің негізінде жаңа этникалық бірліктер – өзбек және тәжік халықтары қалыптасты.

Өкінішке орай, тарих ғылымында түркі халықтары Орта Азияға қоныс аударушылар, жаулаушылар, тіпті басқыншылар ретінде келді деген пікір орныққан. Мұндай пікірдің ешқандай ғылыми негізі жоқ. Өйткені, Орта Азия территориясында ең ежелгі дәуірлерден бастап тек ирантілді халық емес, солармен бірге түркі халықтары қатар мекен етті. Бұл тарихи шындықты тек археологиялық материалдар ғана емес, ежелгі қытай деректері де растайды.

Орталық Азиядағы түркі этносының көне дәуірлерден мекен еткендігі жөнінде соңғы жылдары қытай және жапон ғалымдары да айта бастады, олар бірлесіп жазған 24 томдық Қытай тарихында ежелгі қытай деректеріндегі түркі атауы әртүрлі нұсқаларда б.з.д. 2205 жылдан бастап көрсетіле бастағаны жайында айтылады.

Еуразия далаларының этникалық құрамы жөніндегі мәселеге қайта оралатын болсақ, бұл кеңістікте түркілерден басқа этникалық қабаттар (славяндар) тек орыс патшасы Қаһарлы Иван билігі тұсынан бастап қана бірте-бірте пайда бола бастайды [15]. Бұған дейін славяндар шығыста Орал жоталарына дейін, ал оңтүстікте Орал өзеніне дейін мекендеген [16]. Орта ғасырларда славяндардың оңтүстікке шабуылымен Шығыс Еуропада түркі этносының тұтас тізбегінде біраз үзілген тұстар болғанына қарамастан, Еділ бойында, Солтүстік Кавказда, солтүстік-батыс Каспийде, Қырымда, Молдовада қазірге дейін түркітілді халықтар тұрып жатыр. Болгарлар соңғы мыңжылдықта ғана, үстем тілдік ортаның ықпалымен славянтілді халыққа айналды. Осы орайда белгілі лингвист А.М. Щербактың «Дон бассейнінде, Новочеркасскіден Воронежге дейінгі жерлерден табылған түркі жазуының үлгілерін печенегтерге жатқызуға болады» деген қорытындысы аса маңызды [17, 27-34 бб.].

Антропологиялық зерттеулерде де Еуразияның ежелгі дәуірдегі этникалық құрамы жөнінде маңызды қорытындылар жасалуда. Атап айтқанда, қазақтың белгілі антропологи О. Исмағұлов: «Ежелгі дәуірде Еуразияның этникалық және мәдени тарихында, осы аймақты мекендеген көптеген халықтардың физикалық тұрпатының бастауларында арий тайпалары тұрды, олар этнолингвистикалық жағынан, шынында да, кө-

не түркі этносының негізін құрады» – деп көрсетеді [18, 40 б.].

Сонымен, арийлер Еуразия далаларының малшы тайпалары өміріндегі көшпелі кезеңінде қалыптасқан әлеуметтік құбылыс болып табылады, олар қалыптасып жатқан ертетартық қоғамның ақсүйек бөлігі болды. Арийлер, еуропацентристік ғылымда көрсетілетіндей ирантілді болмаған, ежелгіқытай деректерін салыстырмалы зерттеу қорытындылары арий тілі түркітілді этносқа жататындығын көрсетіп отыр. Ал енді арийлердің б.з.д. II мыңжылдықтың ортасынан бастап оңтүстікке миграциясын Орта Азияның археологиялық материалдары толық айғақтайды, шынында да Орта Азияда осы кезеңде түркітілді тайпалар кең таралған болатын. Арийлердің қола дәуірінен басталған Орта Азияға жаппай миграциясы бұл жерде ерте орта ғасырларда түркі-соғдылық әлеуметтік және этномәдени кеңістіктің қалыптасуына алып келді, бұл кеңістікте түркітілді этникалық қабат бірте-бірте күшейе отырып, соңғы нәтижеде түркі тілі жеңіске жетті.

Арийлердің қиыр оңтүстікке, қазіргі Ауғанстан, Иран, Пәкістан және Солтүстік Үндістан жерлеріне енуі археологиялық материалдар-

да толық әрі нақты көрініс таппаған. Б.з.д. II мыңжылдықтың ортасында арийлердің белгілі бір бөлігі жеткен болуы керек, оны Ригведа мен Авеста мәтіндері айғақтайды. Алайда, Орта Азиядағыдай үлкен топтардың дүркін-дүркін миграциясы бұл аймақтарда бола қоймаған тәрізді. Осы себептерге байланысты және жергілікті халықтан мәдени-экономикалық дамуы жағынан төмен тұрған халық автохтонды тұрғындардың тілін өзгерте алмады. Сөйтіп, бастапқыда, әлеуметтік атау ретінде қалыптасқан арий термині, кейінірек, арийлер жергілікті халықпен ассимиляцияға түскеннен кейін жаңа этникалық мазмұнға ие болды, үстем жергілікті тілдік ортаның ықпалымен арийлер бірте-бірте өздерінің ана тілін, яғни түркі тілін ұмытып, иранданып кетті.

Сонымен, Еуразия далаларының малшы тайпаларының ирантілді болғандығы жөніндегі гипотеза логикаға мүлде сай келмейтін, ғылыми негізі жоқ, еуропацентристік ғылымның нәсілшілдік теориясын негіздеу қажеттігінен туындағанын түсіну қиын емес. Ал, бұған қарама-қарсы, арийлердің түркітілді болуын айғақтайтын ғылыми мәліметтер жеткілікті екеніне зерттеу барысында толық көз жеткіздік.

Әдебиеттер

- 1 Дьяконов. История Мидии. – М.-Л., 1956.
- 2 Иванов В.В., Топоров В.Н. Санскрит. – М., 1960, – С. 13
- 3 Братченко С.Н. Периодизация памятников средней бронзы бассейна Нижнего Дона: авт. канд. дисс. – Киев, 1969.
- 4 Смирнов К.Ф., Кузьмина Е.Е. Происхождение индоиранцев в свете новейших археологических открытий. – М., 1977.
- 5 Толстов С.П. Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования. – М., 1948. – 68 б; сонікі, По древним дельтам Окса и Яксарта. – М., 1962.
- 6 Бернштам А.Н Спорные вопросы истории кочевых народов в древности. КСИЭ, XXVI. – М., 1957.
- 7 Черников С.С. Восточный Казахстан в эпоху бронзы. – М.-Л., 1960.
- 8 Аскарлов А. Арийская проблема: новые подходы и взгляды // Денежное обращение и торговля средневекового Казахстана. Материалы международной научно-практической конференции. Туркестан, 2007.
- 9 Гумилев Л.Н. Тысячелетие вокруг Каспия. – М., 1993.
- 10 История древнего Востока. Тексты и документы. – М., 2002.
- 11 Аскарлов А.А. Об исконной родине расселения древних тюрков // История материальной культуры Узбекистана (ИМКУ). – Самарканд, 2001. Вып. 32.
- 12 Гасанов З. Царские скифы. Этноязыковая идентификация царских скифов и древних огузов. – Нью-Йорк, 2002. – 480 с.
- 13 Малов Е.С. Древние и новые тюркские языки // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – Т. XI. 1952. – Вып. 2.
- 14 Isxraqov M. Eski turk yazitlarin cograiası ve turk etnogenez surefarin. 2003.
- 15 Бахрушин С.В. Очерки по истории колонизации Сибири в XVI-XVII вв. – М., 1927.
- 16 Греков Б. Роль славян в истории мировой культуры. Журнал «Славяне», № 1. – М., 1946.
- 17 Щербак А.М. О рунической письменности в Юго-Восточной Европы. // Советская тюркология. № 4. – М., 1971.
- 18 Исмагулов О. О начальном этапе истории тюрков Центральной Азии (взгляд антрополога) // Орта ғасырлардағы Қазақстандағы ақша айналымы және сауда. Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. – Түркістан, 2007.
- 19 Массон В.М. Древнеземледельческая культура Маргианы. – М.-Л., 1959.

20 Аскарлов А. Степной компонент в оседлых комплексах Бактрии и вопросы его интерпретации. // Взаимодействие кочевых культур и древних цивилизаций. – Алма-Ата, 1989.

References

- 1 Diyakonov. Istorija Mii. – M.-L., 1956.
- 2 Ivanov V.V., Toporov V.N. Sanskrit. – M., 1960, – S. 13
- 3 Bratchenko S.N. Periodizatsia pamiatnikov sredney bronzy basseina Nizhnego Dona. Avt. Kand. Diss. – Kiev, 1969.
- 4 Smirnov K.F., Kuzmina E.E. Proishozhdenie indoirancev v svete noveyshih arheologicheskikh otkrytiy. – M., 1977.
- 5 Tolstov S.P. Drevniy Horezm. Opyt istoriko-arheologicheskogo. – M., 1948. 68 б; сонікі, Po drevnim deltam Oksa i Yaksarta. – M., 1962.
- 6 Berinshtam A.N. Spornye voprosy istorii kochevykh narodov v drevnosti. KSIE, XXVI. – M., 1957.
- 7 Chernikov S.S. Vostochniy Kazakhstan v epohu bronzy. – M.-L., 1960.
- 8 Askarov A.A. Ariyskaya problema: novye podhody I vzglyady // Denezhnoe obrashenie I trgovlya srednevekovogo Kazakhstana. Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. – Turkestan, 2007.
- 9 Gumilev L.N. Tysyachiletie vokrug Kaspya. – M., 1993.
- 10 Istoriya drevnego Vostoka. Teksty I dokumenty. – M., 2002.
- 11 Askarov A.A. Ob iskonnoy rodine rasseleniya drevnih tyurkov // Istoriya materialnoi kultury Uzbekistana (IMKU). – Smarkand, 2001. – Vyp. 32.
- 12 Gasanov Z. Carskiye skify. Etnoyazykovaya identifikatsiya I carskykh skifov I drevnykh oguzov. – New York, 2002. – 480 s.
- 13 Malov E.S. Drevnie i Novye tyurkskie yaziki // Izvestiya AN SSSR. Otdelenie literatury. – T. XI. 1052. – Vyp. 2.
- 14 Isxaqov M. Eski turk yazitlarin cograiyasi ve turk etnogenezi surefarin. 2003.
- 15 Bahurshyn S.V. Ochetki po istorii kolonizatsiy Sibiri v XVI-XVII vv. – M., 1927.
- 16 Crekov B. Rol slavyan v istorii mirovoy kultury. Zhurnal «Slavyane», № 1. – M., 1946.
- 17 Sherbak A.M. O ruchnicheskoy pismennosti v yugo- vostochnoy Evropy. // Sovetskaya tyurkologiya. № 4. – M., 1971.
- 18 Ismagulov O.O. nachalnom etape istorii tyurkov Centralnoi Azii (vzglyad antropologa) // Orta gasyrlardagy Kazakhstandagy aksha ainalimy zhane sauda. Halykaralyk gylimi- praktikalyk konferentsiyanin materialdary. – Turkystan, 2007.
- 19 Masson V.M. Drevnezemledelcheskaya kultura Margyany. – M.-L., 1959.
- 20 Askarov A. Stepnoy component v osedlykh kompleksah Baktrii I voprosy ego interpretatsiy // Vzayimodeistvie kochevykh kultur I drevnykh tsivilizatsiy. – Alma-Ata, 1989.